

Issue/Volume/Year: 1/XX/2023

(Essay)

Býti filosofkou – býti člověkem. Text ke dvacátému výročí úmrtí paní prof. Jaroslavy Peškové

Autor: Miriam Prokešová

Abstract

Being a philosopher – being a human. A text commemorating the twentieth anniversary of the passing of Professor Jaroslava Pešková. – In this paper, author reflects on what it means to be a philosopher – a female philosopher – and what it means to be human, drawing on the example of Professor Jaroslava Pešková. I seek inspiration in three approaches to philosophy – the ancient concept of wonder at the non-self-evidence of the self-evident, Heidegger's responsible answering, and finally the conception of philosophy according to G. Deleuze and F. Guattari.

Keywords: wonder, the non-self-evidence of the self-evident, responsible response, Being, existence, thought as the flight of a witch

Klíčová slova: údiv, nesamozřejmost samozřejmého, zodpovědné odpovídání, Bytí, jsoucno, myšlení jako let čarodějnice

Osobní vzpomínka

Praha, Celetná ulice, Filosofická fakulta. Potkávala jsem zde ve 3. patře nenápadnou paní. Studovala jsem tehdy klínopis a arabštinu, a katedra Předního východu byla na stejném patře jako katedra pedagogiky. Nenápadnou paní, kterou jsem zpočátku potkávala, jsem postupně začínala zdravit jako člověka, se kterým se tzv. „od vidění“ znám. Vždy kývla hlavou, ale nikdy jsme spolu nepromluvily ani slovo.

Až posléze, při studiu pedagogiky, jsem konečně pochopila, kdo ona nenápadná paní je. Byla to paní profesorka Jaroslava Pešková. Přednášela v naší skupince filosofii. Když jsem přijela na zkoušku, nestihla jsem již zkušební termín na Celetné. Paní profesorka mne však při telefonickém hovoru bez jakéhokoliv zaváhání pozvala k sobě domů. Bylo to nečekané, ale moc vstřícné a milé.

Zastihla jsem paní profesorku venku před domkem, jak opečovávala kaktusy. Pozvala mne dál. Usedla jsem do křesla a čekala otázky. Místo přísného zkoušení mne čekal příjemný a pohodový rozhovor. A co více – krásná známka a pochvalná slova ocenění spojená s nefalšovanou upřímností. Byla jste jedna z nejlepších zkoušených v tomto období, řekla jen tak mimochodem.

Tato jediná věta ovlivnila celý můj další život a směr mého studia. Pochopila jsem, kterým směrem se chci ve svém životě ubírat. Nikdy jsem toto paní profesorce ani tehdy ani nikdy později neřekla. A nikdy jsem za toto nasměrování nepoděkovala. Svým příspěvkem chci tedy poděkovat aspoň dnes.

Trojí pojetí filosofie

Nazvala jsem svůj příspěvek *Býti filosofkou – býti člověkem*. Taková byla paní prof. Pešková. Byla skutečným filosofem, ale o to více člověkem. Co však znamená „býti filosofem“? O čem je vlastně filosofie?

Filosofie jako údiv

Víme, že filosofie je o kladení otázek a hledání odpovědí. Je láskou k moudrosti nebo moudrostí z lásky. Dokud se ptáme, přemýšlíme o světě, o životě, o sobě, dokud se ptáme, jsme. Býti filosofem tedy znamená především být. Být v údivu, v překvapení, ptát se, klást si otázky, které vznikají na základě údivu. Divit se nejen tomu, co je pro nás nesamozřejmé, ale také tomu každodennímu, obyčejnému, normálnímu, běžnému. Platón (a v podstatě i Aristotelés) to chápali jako údiv nad nesamozřejmostí samozřejmého.¹ Svět, věci, lidé, život se nám někdy zdá tak nudně samozřejmý, že si nesamozřejmost toho, že jsme, že žijeme, ani neuvědomujeme. Že už si neklademe otázky a nehledáme odpovědi. Věci jsou prostě tak, jak jsou – a není třeba se už na nic ptát a už vůbec není třeba to řešit.

Pak ale přicházejí chvíle, kdy jsme z tohoto stavu samozřejmosti vytrženi. Filosofové tomu například říkají mezní situace (K. Jaspers) nebo hypostáze (E. Lévinas). Jsme v těchto situacích najednou takřka vyhozeni z normálu, z té běžné každodennosti, která se nám kolikrát v několika vteřinách může zbořit jako domeček z karet. Jsou to ty okamžiky, kdy na nás život „padá“, kdy nás překvapí tím, jak nic samozřejmé není, kdy se nám naše samozřejmost bortí a hroutí. Jsou to okamžiky náhlé ztráty, nemoci, smrtelná nebezpečí, zborcení jistot – situace, na které nejsme připraveni. Situace, které nás postaví do údivu a do úzkosti. Situace kladení otázky proč, na kterou najednou neexistuje smysluplná odpověď.

Filosof však tyto situace k tomu, aby se ptal, až tak příliš nepotřebuje. Filosof je člověk, který se ptá ne proto, že by otázky hledal, ale otázky si jej samy najdou. Neumí se nedívat, neumí se netázat. Žije v permanentní nesamozřejmosti a samozřejmý svět pro něj není samozřejmý. Otázky vidí ve všem kolem sebe, je v podstatě sám o sobě velkou otázkou. Rád by jí nebyl, ale nemůže jinak. Ptát se, divit se, být vytržen z všedního obstarávání, tudíž filosofovat, v podstatě není ani tak jeho volba. Prostě to takto má... a sám bývá z toho udiven. Taková byla také paní profesorka Pešková. Nebyla filosofkou proto, že by otázky urputně hledala, nebyla filosofkou proto, že jí mermomocí být chtěla. Prostě a jednoduše jí byla. Nenápadná paní, prostřednictvím které filosofie žila. Ne ona žila filosofií, ale filosofie si pohltila ji samotnou.

Filosofie jako zodpovědné odpovídání

Filosofie však není jen údivem nad nesamozřejmostí samozřejmého. Napadá mne ještě další možné pojetí filosofie. Když se přeneseme z 5. století před naším letopočtem do 20. století, můžeme se inspirovat pojetím filosofie Martina Heideggera. Filosofie je podle něj: zodpovědné odpovídání na Bytí jsoucna.²

¹ Inspirováni Platónem (např. Theaitetos 155d) a Aristotelem (Metafyzika 982b) bychom mohli konstatovat, že: *filosofie je údivem nad nesamozřejmostí toho, co se nám zdá být samozřejmé*.

² Ke srovnání: HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk*. Praha: OIKOYMENH, 1993, s. 131. „Výslovně převzaté a rozvíjející se odpovídání, které odpovídá promluvě bytí jsoucna, to je filosofie...“ Zde je toto

Zodpovědné odpovídání... Žijeme-li v tomto světě, naskytl-li se nám tento „vpád do celku jsoucího“, nabíráme na sebe také zodpovědnost. Nejde jen o to odpovídat na otázky, ale uvědomovat si, že svým životem, svými činy, svými slovy, jsme za ostatní a také za sebe zodpovědní. Být zodpovědný znamená umět unést dopady svých činů a slov. Být si prostě u toho, co a jak děláme; vědět, že nežijeme sami, že svým životem působíme také na ostatní lidi kolem nás, a že pokud jim ublížíme, jsme vinni. Ale nejen toto; Heidegger hovoří o Bytí jsoucna. Bytí je něco pojmy neuchopitelného, překračujícího nás samotné, my jsme jen součástí tohoto Bytí, slyšíme volání Bytí, jsme pastýři Bytí – naše jsoucna, my samotní, jsme součástí Bytí ostatních, a zodpovědně odpovídáme onomu Bytí i ostatnímu jsoucnu.

Tím, jak žijeme, jací jsme, tím ovlivňujeme nejen celý okolní svět, ale samotné Bytí. Nejsme uzavřeni sami v sobě, nejsme zodpovědní jen sami za sebe a za své činy – skutky, za své myšlenky, ale jsme zodpovědní i za Bytí jako takové, jinými slovy za celý svět, i za to, co nás přesahuje, za to, kam naše jsoucno nedohledne, co není v našich silách a možnostech. I za to zodpovědně životu odpovídáme. A ne vždy o tom víme, protože i toto jde kolikrát mimo nás.

Paní profesorka Pešková mi řekla při určité příležitosti jedinou větu – a zodpovědně tím odpověděla na celkové směřování mého života. Aniž to věděla, aniž to tušila. Jinými slovy – nevěděla to, netušila. Přesto je za to v tom dobrém slova smyslu zodpovědná.

Filosofie jako let na koštěti čarodějnic

Další odpovědi na to, co znamená být filosofem, přinášejí ve 20. století francouzští filosofové G. Deleuze a F. Guattari. Ve své knize *Co je filosofie* odpovídají hned v úvodní kapitole, že filosofovat znamená myslet. A myslet neznámá nic jiného než sledovat let čarodějnice, usednout na její koště a proletět se chaosem a vrátit se zpět s červenýma očima.³

Paní profesorka Pešková mne nevědomky posadila na koště čarodějnic. Vpusťla mne do chaosu a nechala mne prolétat a vracet se s očima zarudlýma.

Vlétáme do chaosu našeho nevědění a do chaosu toho, co je pro nás nepoznatelné a tajemné, co náš mozek nedokáže zachytit, pochopit a poznat. Do chaosu, na který se neumíme ptát a kde neumíme nalézat ani otázky, ani odpovědi. Chaos je všechno to, co je pro nás nepoznané a nepoznatelné, co přesahuje naše lidské chápání, co naším mozkem neumíme a nemůžeme zachytit. Můžeme si to připodobnit jednoduchým příkladem: jsme jako malí mravenčci, kteří mají své obří mraveniště, dokonale uspořádané a fungující, a toto naše mraveniště je celý náš svět. Náš mravenčí svět má však své umístění – sídlíme např. pod Eiffelovkou.

I kdybychom si co by mravenci sedli na stéblo trávy, jako nám už známé čarodějnice nasedají na svá košťata, a prolétli se do svého okolí, co bychom tak asi jako malí mravenčkové zjistili nejen o Eiffelově věži? Co bychom mohli zjistit o Paříži, o Francii, o Evropě, o celém lidském světě? O Vesmíru? Zhola nic. Jsme jako mravenci uvězněni a tím

„odpovídání“ myšleno v poněkud jiném slova smyslu, avšak uvedené „zodpovídání“ má s tímto filosoficky pojatým výslovným odpovídáním bytí jsoucna mnoho společného, vzájemně spolu souvisí a dotváří se.

„Zodpovídání“ svým způsobem již předpokládá určité „odpovídání“.

³ DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix. *Co je filosofie?* Praha: OIKOYMENH, 2001, s. 41.

i omezení svým mraveništěm a svým poznáním tohoto mravenčího světa. A přesto toto všechno mimo naše mraveniště existuje. Stejně tak my samotní lidé pouze při našem i vědeckém poznání objevujeme jen to, co je nám přístupné, ale chaos je našemu vnímání naprosto vzdálený. Tvoříme si v tomto chaosu jen krátké „imanentní“ roviny, malé úseky našeho poznání protínají nekonečný chaos; a my těmto malým prosvětleným úsečkám říkáme vědecké poznání, na které jsme hrdí.

Jen těm, kdo při tom průletu nekonečným poznáním – chaosem – zarudnou oči, je dovoleno „něco“ nezachytitelného zachytit, pochopit, porozumět. Zarudnou nám oči – možná pláčem a slzami z tohoto poznání, možná pláčem a slzami z neuchopitelnosti tohoto poznání, a docela je možné i to, že prostě jen tak... Filosof prolétá chaosem při svém myšlení a vnímá, že chaos je nekonečně přesahující; že z chaosu k nám přicházejí myšlenky a otázky, že jsme při svém údivu naplněni oním chaosem, a že dokážeme odpovídat – zodpovědně odpovídat – jen na ty otázky, ze kterých nám zarudly oči, a které odpovědi mají, ale že je spousta otázek, na které se ani ptát neumíme, protože odpovědi nám nejsou přístupné.

Filosofie ve smyslu býtí člověkem

Býtí filosofem tedy znamená býtí člověkem. Býtí člověkem, který se nepřestává tomuto světu podívat, divit se, ptát se, hledat odpovědi; vnímat svou zodpovědnost v odpovídání svému životu i životu jiných. Býtí filosofem znamená býtí člověkem, který se nebojí nasednout na koště čarodějnic a setkat se tak s neznámem, které nelze rozumem uchopit; který ví, že oči mohou bolestí zarudnout, avšak tajemství zůstane navždy tajemstvím.

Býtí filosofem-filosofkou znamená především zůstat i ve svém poznání nesamozřejmosti samozřejmého bytostí, která je lidská, tedy bytostí, která si je vědoma své nedokonalosti, a to i nedokonalostí svého poznání a hrdě si nenárokuje jistotu své neomylnosti. Paní profesorka Jaroslava Pešková takovou lidskou bytostí s lidským přístupem k filosofii, k poznání, ale především k nám, lidem, tedy ke svým studentům, byla. Dokázala promlouvat i bez mnoha slov; tím, jaká lidsky byla, promlouvala ke svým studentům více, než sama věděla a tušila.

A za toto jí patří veliký dík. Paní profesorko, děkuji.

SEZNAM LITERATURY

DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Felix. *Co je filosofie?* Praha: OIKOYMENH, 2001. ISBN 80-7298-030-0.

HEIDEGGER, Martin. *Básnický bydlí člověk.* Praha: OIKOYMENH, 1993. ISBN 80-85241-40-4.

PLATÓN. *Theaitetos.* Praha: OIKOYMENH, 2007. ISBN 978-80-7298-294-3.

(Doc. PaedDr. Miriam Prokešová, Ph.D., absolventka doktorského studia filosofie výchovy, v současné době působí na Pedagogické fakultě Ostravské univerzity v Ostravě.)